

Şahbaz ŞAMIOĞLU (MUSAYEV)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
shindi61@mail.ru

*Bu iş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Elmin İnkişafı Fondunun maliyyə yardımı ilə yerinə
yeterilmişdir. Qrant № EIF- KETPL-2-2015-1(25)-56/48/5*

**ƏHMƏD AĞAOĞLUNUN “SƏRBƏST İNSANLAR ÖLKƏSİNDƏ”
ƏSƏRİNİN İDEYASI VƏ JANR ÖZÜNƏMƏXSUSLUĞU**

Açar sözlər: Əhməd Ağaoğlu, janr, fəlsəfi povest, müəllifin məramı, cəmiyyət, söz azadlığı

Key words: Ahmad Agaoglu, genre, philosophical narrative, author's purpose, society, freedom of speech

Ключевые слова: Ахмед Агаоглу, жанр, философская повесть, авторская цель, общество, свобода слова

Azərbaycan ədəbi-mədəni, ictimai-elmi fikir tarixinin görkəmli nümayəndələrindən biri Əhməd bəy Ağaoğlunun (1869-1939) mühacirət dövrü bədii yaradıcılığında ilk dəfə İstanbulda çap olunan “Sərbəst insanlar ölkəsində” əsəri [1] müstəsna yer tutur. Ə. Ağaoğlunun bədii-fəlsəfi irsinin ən kamil nümunəsi hesab olunan əsər sovet siyasi rejimi dağılandan sonra müəllifin vətəninə onun “Seçilmiş əsərləri”nə daxil edilmişdir [2, s.186-255]. Tanınmış mühacirətşünas alim Nikpur Cabbarlı “Sərbəst insanlar ölkəsində” əsərini “...açıq cəmiyyətə dair baxışların bədii sözün gücü ilə bilavasitə təbliği”nin bir nümunəsi kimi dəyərləndirməkdə tamamilə haqlıdır [3, s.100].

Əsərin janrı ilə bağlı müxtəlif fikirlər vardır. Tədqiqatçı Vaqif Sultanlı “Sərbəst insanlar ölkəsində” əsərini “siyasi-fəlsəfi esse səpkisində işlənmiş əsər” hesab edir [4, s.373]. Görkəmli tədqiqatçı Ə. Mirəhmədov əsərin janrından bəhs edərək yazır: “Sərbəst insanlar ölkəsində” janrına görə bədii-fəlsəfi traktatlar silsiləsinə daxil edilə bilər” [5, s.179]. Müha-

cirətşünas N. Cabbarlı da “Sərbəst insanlar ölkəsində” əsərinin janrı ilə bağlı mülahizəsində Ə. Mirəhmədovla həmrəydir. O yazır: “Bizim fikrimizcə, bu əsəri bədii-fəlsəfi traktat adlandırmaq daha doğrudur. Çünki burada müəllifin insan hüquqlarına, vətəndaş azadlıqlarına söykənən dövlət quruluşuna və açıq cəmiyyətə dair fəlsəfi-sosioloji düşüncələri bədii şəkildə inikas olunur” [3, s.101]. Tədqiqatçı haqlı olaraq “Sərbəst insanlar ölkəsi”nin M.F. Axundzadənin “Kəmalüddövlə məktubları” əsərini xatırladığını yazmış, hər iki əsərin müəlliflərin fəlsəfi, siyasi, sosioloji baxışlarının bədii ifadəsi kimi, ədəbiyyatşünaslarla yanaşı, filosof və sosioloqların da araşdırmalarının predmeti olduğunu göstərmişdir [3, s.101].

Burada bizim aydınlaşdırmaq istədiyimiz bir məqam vardır. Ədəbiyyatşünaslığımızda “Kəmalüddövlə məktubları” da daxil olmaqla, bu səpkidə yazılmış əsərlər bədii-fəlsəfi traktat kimi təqdim olunmaqdadır. Lüğətlərdə “traktat” sözü “elmi əsər” [6, s.338], “ayrıca bir məsələdən, problemdən bəhs edən elmi əsər” [7, s.207] kimi izah edilmişdir. “Sərbəst insanlar ölkəsində” elmi əsər deyildir. Əsərdə bədii kəifət qədər aparıcıdır və çəkinmədən əsəri yazıçı-filosof qələmindən çıxmış bədii-fəlsəfi əsər adlandırmaq olar. Bu baxımdan, “Sərbəst insanlar ölkəsində” əsərdən bəhs edən ədəbiyyatşünasların “bədii-fəlsəfi” ifadəsindən istifadəsini mübahisəsiz qəbul edirik. Traktat isə ədəbi janr olmadığından haqqında bəhs etdiyimiz bədii-fəlsəfi əsərin janrını müəyyənləşdirmək ehtiyacı yaranır. “Sərbəst insanlar ölkəsində” bədii-fəlsəfi əsərinin janrının müəyyənləşdirilməsi üçün əsərin müqəddiməsi yaxşı ipucu verməkdədir. Həmin müqəddimədən də aydın olur ki, müəllifin özü “Sərbəst insanlar ölkəsində”ni elmi əsər hesab etməmişdir. Müqəddimədəki “Əsərimə necə bir şəkil vermək barəsində bir çox tərəddüdlər keçirdim; nəhayət, onu hekayə şəklində yazmağa qərar verdim” [2, s.186] cümləsində “hekayə” sözü, şübhəsiz ki, onun janrına bir işarə deyildir. Əslində müəllif əsəri sırf siyasi-fəlsəfi aspektdə yazmaq, yoxsa bədii əsər şəklində işləmək məsələsində tərəddüd etmiş, sonda kütləvililiyi nəzərə almaqla ikinci yolu seçmiş, “Sərbəst insanlar ölkəsində” əsəri fəlsəfi povest kimi meydana çıxmışdır.

Müqəddimədə əsərin yazılmasının səbəbləri, müəllifin məqsədləri aydınlaşdırılmışdır. Müəllif fransız filosofu Ş.L. Monteskyonun (1689-1755) “Qanunların ruhu” əsərində siyasi quruluşa dair düşüncələrini ümumiləşdirərək yüksək dəyərləndirdiyi cümhuriyyət forması üzərində dayanır, onun mahiyyətini izah edir. Cümhuriyyətdə “...hakimiyyət bütünlüklə və tamam xalqın əlindədir. Əhalidən hər kəsin üsuli-idarədə iştirak etmək səlahiyyəti vardır. Təbii ki, milyonlarca insanın iştirak etdiyi üsuli-idarənin müntəzəm və məqbul olması üçün bu insanların yüksək vəzifə və məsulyyət duyğuları və təmiz əxlaq normaları ilə silahlanmaları lazımdır; yəni Cümhuriyyətdə vətəndaşların fəzilətli olmaları şərtidir” [2, s.136].

Fəzilət nədir və necə təzahür edir? Ə. Ağaoğlu müqəddimədə əsəri məhz bu suallara cavab vermək niyyətilə yazdığını xüsusi vurğulamışdır. Lakin müəllif həmin suallara cavab vermək üçün birbaşa mətləbə keçmir. O, daha rəhbərin – M.K. Atatürkün təşviqi ilə Cümhuriyyətin artıq qurulduğunu qeyd edir. Onun fikrincə, iş Cümhuriyyətin qurulması ilə bitmir, "...bu çox incə, çox zərif və ona görə də çox müşkül olan dövlət üsul-idarəsinin inkişaf və möhkəmlənməsi üçün Cümhuriyyət bizdən, yəni türk millətinin fərdlərindən bəzi mənəvi xüsusiyyətlər tələb edir" [2, s.186]. Deməli, müəllif görə, Cümhuriyyətdə vətəndaşların fəzilətli olmaları bir şərtdirsə, digər bir şərt də hər bir fərdin bəzi mənəvi xüsusiyyətlərə malik olmasıdır. Ona görə də müəllif "...o xüsusiyyətləri necə təsəvvür etdiyini, necə mənalandırdığını bu kiçik əsərdə yazmaq istədi, yəni Cümhuriyyətin mənəvi cəhətdən ideologiyasını özünə görə izaha cəsarət etdi" [2, s.186]. Beləliklə, əsərin meydana çıxmasını şərtləndirən səbəblər ortadadır. Ə. Ağaoğlunun izahatından çıxış edərək əsərin müəyyən mənada avtobiografik səciyyə daşdığını da söyləmək olar. Müəllif əsərdə içərisində yaşadığı cəmiyyəti, vətəndaşı olduğu Cümhuriyyəti necə görmək istədiyini, vətəndaşların isə üzərinə düşən ən ümdə vəzifələrin nələrə ibarət olduğunu göstərir. Müəllif Türkiyə Cümhuriyyətini sərbəst insanlar ölkəsi kimi görmək istəyir.

Əsərin qəhrəmanı – azad olmaq istəyən bir əsir, Fərd qala divarlarını deşir, eşiyə çıxır, geniş bir çöldə iki yol ayrıcında dayanır, sağ tərəfə gedən köləlik yolundan imtina edərək sol tərəfi, azadlığa aparıcı yolu seçir və Sərbəst insanlar ölkəsinin qapısının ağzına gəlib çıxır. Lakin onu içəri buraxmırlar, qaydaya görə, onu imtahana çəkib, suallarına cavab istəyirlər. Fərd qapıda dayananlara nəfsinə hakim olduğunu, doğruluğu sevdiyini, həqiqətə dözümlülük göstərdiyini, heysiyyət sahibi olduğunu söylədikdən sonra onu içəri buraxırlar. Fərd Sərbəst insanlar ölkəsinə daxil olur. Əslində bu, Cümhuriyyətin elanıdır. Fərd hələlik Sərbəst insanlar ölkəsinin vətəndaşı deyil. O, vətəndaş olmaq üçün çox çətin sınaqlardan keçməlidir.

Fərdin Sərbəst insanlar ölkəsində pirlərlə söhbəti xeyli ibrətamizdir. Fərd burada türkün keçmişi ilə onun bu günü arasındakı tarixdən bəhs edir. Türkün bu günündən danışan Fərd əslində Atatürkün memarı olduğu Cümhuriyyətdən bəhs edir və məlum olur ki, pirlər də o qəhrəmanı tanıyır, onun aşıqıdırlar, burada onun ideali ilə hərəkət edirlər... Buradan bir daha aydın olur ki, Ə. Ağaoğlu Sərbəst insanlar ölkəsini təsvir etməklə, əslində sərbəst ölkənin və sərbəst ölkə vətəndaşının ideal nümunəsini göstərmək istəmiş, arzuladığı cəmiyyəti, xeyallarının ölkəsini təqdim etmişdir.

Sərbəst insanlar ölkəsində yaşamaq istəyən hər bir kəs kimi, Fərd də pirlər qarşısında imtahan verir. Bunun üçün o, "Sərbəst insanların qanunu" ilə tanış olur. Bu qanunun əsasını insanın azadlığa münasibəti, azadlığın mahiyyəti təşkil edir. Bu qanuna görə, azadlıq bir vergidir, azad olmaq üçün necib olmalısən. Azadlığın əsaslarını fikir təmizliyi, söz təmizliyi və hərəkət təmizliyi təşkil edir ("Avesta"nın əxlaqi təlimini yada salmaq: xeyir fikir, xeyir söz, xeyir iş).

Fərd Sərbəst insanlar ölkəsinin əsas qanunu ilə tanış olur, bu ölkənin tarixi ilə maraqlanır. "Sərbəst insanlar ölkəsinin tarixçəsi"ni oxuyandan sonra bir daha başa düşür ki, azad olmaq çox çətin bir iş imiş, azadlığa aparıcı yol ağır mübarizələrdən keçir, insanlardan inam, güc, iradə, dözümlülük tələb edir.

Ə. Ağaoğlu azadlıq barədə düşüncələrini Fərdin pirlərlə söhbətində açıb göstərmişdir. Pirlərin fikrincə, azadlıq bir mədəniyyət, bir sivilizasiya məsələsidir. Sərbəst insanlar ölkəsinin türküsündə "azadlıq şüurun cövhəridir, şüur da insandır", – deyilir. Azadlıq istəyən hər bir kəs qonşusunun da azadlığına hörmətlə yanaşmalıdır. Azad insan yalan söyləməməlidir. Böyük bir xalqın içərisindən yalan qaldırmaq bir tərbiyə məsələsidir və bu, ailədən və məktəbdən başlanmalıdır. Sərbəst insanlar ölkəsində yalandan sonra insan üçün ən pis cəhət riyakarlıq və yaltaqlıqdır. Bu ölkənin qanununa görə, "yaltaq və riyakar şəxslər daşa basılmaq kimi müdhiş bir cəza ilə cəzalanırlar". Pirlər Fərdə başa salırlar ki, madam, zəncirləri qıraraq azad olmağa qərar vermişdirsə, bilməlidir ki, qulluq göstərmə, yaltaqlıq kölələrin işidir, ruhun büsbütün miskin və zəlif olduğuna dəlildir, yaltaq adamda şərəf və heysiyyət olmaz... Ə. Ağaoğlu burada yenidən Şərqi Qərbi məsələsini qoymuş, əsrlərdən bəri Şərqi zəlif edən amillərdən biri kimi, klassik ədəbiyyatda mədhiyyəçiliyi qətiyyətlə pisləmişdir. Ə. Ağaoğlunun bu fikirləri, eyni zamanda, klassik divan ədəbiyyatına, konkret qəsidə janrına münasibəti kimi də dəyərləndirilə bilər: "Şərq qəsidəxanaları özləri də hiss etmədən və fərqi varmadan millətlərinə ən çox pislik edən insanlardır. Yazdıqları yazılarda parlaqlıq nə qədərdirsə, törətdikləri mənəvi tənqid də o qədərdir; çünki o nisbətə cazibəli olmuş, təqlidçi və davamçılar tapmışdır. Çox qəribədir ki, bu qəsidələr azad olmaq istəyən qeyri xalqların məktəblərində də hələ ədəbi nümunə kimi oxutulmaqdadır. Məgər bunların nə qədər pis bir iş olduğunu başa düşməzlər? Məgər şeirin, musiqinin gənc qəlblər və xəyallar üzərindəki təsiri hamı tərəfindən təqdir edilməmişdir?" [2, s.195-196] Ə. Ağaoğlu mədhiyyəçiliyə aludə olan cəmiyyətin hərəkətini torpağı əkilən üstünə kükürd səpən bir cütçünün hərəkətinə bənzədir və Qərbdən ibrət götürməyə çağırır: "İngilis qanunu hələ XV əsrdən bəri kralın mədh olunmasını da tənqid edilməsi qə-

dər qadağan etmişdir. Bu da azad olmaq istəyən bir millətin hərəkəti...” [2, s.196].

Ə. Ağaoğlunun əsərdə irəli sürdüyü ideyalardan biri də azad cəmiyyətdə fikrin maneəsiz ifadəsi məsələsidir. Fərdin Azadlıq parkında gəzər-kən gördükləri müəllifin dünyagörüşünü ifadə edir. Parkda təşkil olunmuş mitinqdə hökumətin fəaliyyəti tənqid olunur. İkinci bir dəstə gənclərin var-dövlət aludəçisi olmalarından, bəşəri və vətənpərvər meyillərdən uzaqlaşmaqda olduqlarından gileylənir. Üçüncü bir dəstənin bir yerə toplaşmasının da özəl səbəbi vardır. Sərbəst insanlar ölkəsində qadınlar kişilərlə bərabər hüquqa malik olsalar da, onlar rəis olmaq hüququndan məhrumdurlar. Əsərin 1930-cu ildə yazılıb tamamlandığını nəzərə alsaq, Ə. Ağaoğlunun Türkiyə cəmiyyətində qadınlara verilən hüquqların hələ yetərli olmadığı qənaətinə gəldiyini görürük.

Sərbəst insanlar ölkəsində hər bir kəsin fikrini azad surətdə söyləmək hüququ olduğu kimi, fikir plüralizminə də hörmətlə yanaşılır. Bu ölkədə “doğruluğa məhəbbət və həqiqətə hörmət” mühüm şərtidir. Sərbəst düşünmək və düşündüyünü sərbəst şəkildə ifadə etmək azadlıqdır: “Yəni yaxşı kimi tanıdığımız şeyə yaxşı və pis kimi tanıdığımız şeyə də pis demək! Azad insanlar bu azadlığa hörmət etməlidirlər” [2, s.216].

Ə. Ağaoğlunu düşündürən ən mühüm məsələlərdən biri, şübhəsiz ki, cəmiyyətdə fikir müxtəlifliyinə hörmətlə yanaşılması problemi idi. Ədibin həyatı və fəaliyyətinə dərin bələd olanlar bilirlər ki, 1930-cu illərdə Türkiyə siyasi həyatı üçün fikir plüralizminə dərin ehtiyac duyulduğunu hiss edənlərdən biri Ə. Ağaoğlu olmuşdur. Əsərdəki “... hökmün doğruluğuna inanmayanda, digər vətəndaşların onu rədd etməyə və düzəltməyə haqqı olmalıdır” [2, s.217] mülahizəsi müəllifin problemə münasibətindən qaynaqlanırdı. Ə. Ağaoğlunun fikir müxtəlifliyi, şəxsin fikrini azad ifadə etmək hüququ ilə bağlı görüşləri söz və fikir azadlığına dair Avropa modelinin Şərqdə tətbiqinin vacibliyindən ilk dəfə bəhs edən M.F. Axundzadənin baxışlarını xatırladır, daha doğrusu, həmin baxışların inkişaf etdirilməsi kimi diqqəti cəlb edir. M.F. Axundzadə fikir və söz azadlığı məsələsini zəngin epistolyar irsində, bədii və elmi-fəlsəfi əsərlərində dönə-dönə irəli sürmüş, bunsuz cəmiyyətin inkişafının mümkünsüzlüyünü vurğulamış, insan azadlığına dair müvafiq bitkin konsepsiyasını hazırlamışdır. M.F. Axundzadə “Con Stüart Mill azadlıq haqqında” məqaləsində yazırdı: “... Tərəqqi o zaman imkan tapar ki, cəmiyyətin fərdləri öz fikirlərində müqəyyəd olmasınlar; hər fərd hər nə istəsə desin və hər nə bacarırsa, etsin. Və əgər onun sözü, ya işi cəmiyyətin başqa fərdlərinin nəzərində məqbul olsa, cəmiyyətin başqa fərdləri də düşündükdən sonra onu təsdiq edər və ondan fayda taparlar; əgər məqbul olmasa, başqa bir adam onun səlahiyyətsizliyini bəyan edər. Bu üsula “kritika” deyirlər. Fikir azadlığı

olduqda kritikanın faydası o olacaqdır ki, nəhayət, get-gedə müxtəlif fikir və rəylərin toqquşmasından haqq yerini tutacaq və mədəniyyət aləmində tərəqqiyat zühur edəcəkdir” [8, s.354-355].

Əsərdə Ə. Ağaoğlunu düşündürən ən mühüm problemlərdən biri də millətlərin təşəkkülü prosesində ədəbiyyatın və ictimai fikrin iştirakı məsələsidir. Müəllif əsərdə problemə ustadın baxışları müstəvisində nəzər salmışdır. Ustadın əqidəsinə görə, Şekspir, Milton, Lokk, Spenser, Gete, Şiller, Kant, Hegel, Molyer, Volter, Jan Jak Russo, Viktor Hüqo, Dante, Makiavell, Bruno, Puşkin, Lermontov, Tolstoy və başqa ədiblər, şairlər, mütəfəkkirlər olmasaydılar, ingilis, alman, fransız, italyan, rus millətləri vücuda gəlməzdi! Ə. Ağaoğlunun fikrincə, Şərq bu məsələnin qayğısına qalmamışdır. Burada ən mühüm bir məsələdə ədibin yenidən Şərq-Qərb məsələsini irəli sürdüyünün və üstünlüyü qeyd-şərtsiz ikinciye verdiyinin şahidi olur. Şübhəsiz ki, Ə. Ağaoğlu bu mövqeyi ilə Şərq ədəbiyyatı və mədəniyyətini danmaq yolunu tutmamışdır. Onun fikrincə, “Şərq aləmi bütün qədimliyinə, mədəniyyətlərin beşiyi olmasına baxmayaraq, “millət” məfhumuna yad qalmışdır. Bu aləmdə də müştərək tarix, müştərək mənafeələr, müştərək irq amilləri olmuşdur. Lakin “millət” deyilən məfhum əmələ gəlməmişdir. Səbəbi nədir? Əcəba, Şərqlin məgər ədəbiyyat və ictimai fikri olmamışdır? Xeyr, bunlar da olmuşdur. Lakin bunların məbiyyəti Qərbdəkindən tamamilə başqa olmuşdur” [2, s.223]. Burada Ə. Ağaoğlunun Şərq ədəbiyyatı haqqında düşüncələri diqqəti cəlb edir və dərhal vurğulayaq ki, o da sələfi M.F. Axundzadə kimi, həyatdan uzaq ədəbiyyatı qətiyyəq qəbul etməmişdir. Əgər M.F. Axundzadə klassik Şərq ədəbiyyatına, divan ədəbiyyatı yaradıcılığına M. Füzulinin təmsalında bir neçə cümlə ilə lakonik şəkildə münasibət bildirmişdirsə, Ə. Ağaoğlu təqdir etmədiyi ədəbiyyatın anatomiyasını bütün əzalarına qədər açır-tökmüşdür: “Şərq ədəbiyyatı məhsulu olduğu mühitə, insan və təbiət mühitinə yad qalmışdır. Daim havalarda, boşluqlarda gəzmişdir. Tək bir şəxsin ifadəsi olmuş, insanlığa və təbiətə tərjümanlıq etməmişdir. Təbiəti insana, insanı insana sevdirməmişdir, bunları bir-birinə yaxınlaşdırmamışdır. Aralarındakı yadlığı, biganəliyi aradan qaldırmağa və mənəvi bir vəhdət yaratmağa çalışmamışdır. Elə bunun üçündür ki, Şərqdə də milli hərəkət ədəbiyyat və ictimai fikir bu yola düşdüğü gündən başlanır” [2, s.223]. Qeyd edək ki, Ə. Ağaoğlunun ədəbiyyat və mədəniyyət barədə elmi-ədəbi-nəzəri düşüncələrinə başqa bədii və elmi-fəlsəfi əsərlərində, o cümlədən Maltada sür-gündə ikən yazdığı “Üç mədəniyyət” [9] əsərində də rast gəlirik.

Fərd pirlərin imtahanından keçə bilir. Sərbəst insanlar ölkəsini başdan-başa gəzir, sadə insanlardan tutmuş cəmiyyətin sayılıb-seçilən nümayəndələri ilə görüşür, ən müxtəlif tədbirlərə qatılır, söhbətlərə qulaq asır, insanların öz vəzifələrini necə yerinə yetirdiklərini gözləri ilə görür, və-

təndaşların bir-birinə, məmurların sadə insanlara münasibəti ilə maraqlandır, hər yerdə qarşılıqlı hörmət, çöhrələrdə təbəssüm, var-dövlət, bərəkət görür. Fərd uzun-uzadı müşahidələrdən sonra içindən onu narahat edən hissə qalib gələrək, keçmiş ilə vidalaşmaq barədə hökm verir: "Nəhayət, bir gün elə bil başıma bir fikir gəlib, zehni müvazinət və rahatlığımıza səbəb oldu. Birdən-birə öz-özümdən soruşdum: "Çox gözəl! Tutaq ki, alışımadın, onda neyləyəcəksən? Köhnə həyatına qayıdacaqsan?" Bu fikir Fərdi ildırım kimi vurur, ona intihardan da qorxunc görünür. Sərbəst insanlar ölkəsində bir həqiqət onun lap iliyinə qədər işləyib, onun üçün sarsılmaz bir inama çevrilib: "O həqiqət də bu idi: insanın və insancasına yaşayışın nə olduğunu mən ilk dəfə bu diyarda öyrəndim" [2, s.252]. Və Fərd Sərbəst insanlar ölkəsinin vətəndaşlığını qəbul etmək haqqında qərar verir...

"Sərbəst insanlar ölkəsində" fəlsəfi povestində Ə.Ağaoğlu yeri gəldikcə, türkün tarixi keçmişinə baş vurur, onun tarixə hökm edə bilmək qüdrətinin arxasında nələrin dayandığını yazır. "Daşqın bir qanun həmlələri ilə" Şərqi, Qərbə, Şimala və Cənuba yayılmış əcdadlarının məmləkətlər basdıqından, dövlətlər qurduqundan, mədəniyyətlər meydana gətirdiyindən bəhs edir. Ə.Ağaoğlu bu əsərində də sonrakı əsrlərdə türkün əvvəlki qüdrətini itirməsinin səbəblərini göstərir: "Amma sonralar qanımız qarışdı, kölə ellərin adət-ənənələrinə uyduq. Qurultay dağıldı, qanun pozuldu və zorakılıq qələbə çaldı. Hökmü-rəvan millətim kölə oldu. O zamandan ocağımız söndü, adımız-sanımız batdı..." [2, s.188]. Ə.Ağaoğlu bununla türkün tənəzzülünə səbəb kimi əski əxlaq normalarının unudulmasını, qayda-qanunların aradan çıxmasını göstərir. Onun fikrincə, mənəvi dəyərlərin itirilməsi etnosun varlığını, dövlətçiliyin mövcudluğunu aşkar təhlükə altına atır. Əsərdə M.K.Atatürkün müasir Türkiyəni qurması ilə milləti xilas etdiyi də bədii dillə ifadə edilmişdir: "Bir gün gəldi alçaq xaqanımız bizi yad ellərə satmaq fikrinə düşdü. Artıq buna dözə bilmədik. Aramızdan sarısaçlı, mərd üzlü, aslan baxışlı birisi çıxdı. Demə, elini qoruyan, yurdunu müdafiə edən tanrı peyğəmbəri imiş! Elə sözlər söylədi ki, donmuş qəlblərə hərarət, ölmüş damarlara can verdi. Elə işlər gördü ki, bütün dünya heyrət etdi. Yad elliləri yurddan qovdu, xaqanı taxtdan saldı və bu gün millətini azadlıq ətrafında toplamaqla məşğuldur" [2, s.189].

Beləliklə, qeyd edə bilərik ki, Ə.Ağaoğlu "Sərbəst insanlar ölkəsində" fəlsəfi povestində onu düşündürən ən mühüm məsələlərə toxunmuş, başlıcası isə yenidən qurulmuş Türkiyə Cümhuriyyətini qoruyub-saxlamağın yollarını göstərmişdir. Ə.Ağaoğlunun fikrincə, dövlətin möhkəmliyi vətəndaşların sosial-siyasi və mənəvi azadlığı ilə birbaşa bağlı məsələdir. Bu baxımdan, "Sərbəst insanlar ölkəsində" əsəri Ə.Ağaoğlunun dövlətçi-

lik və azad cəmiyyət haqqında bədii-fəlsəfi düşüncələrinin yekunu kimi meydana çıxmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağaoğlu Ahmet. Sərbəst İnsanlar Ülkesinde. İstanbul, "Sanayi-i Nefise" Matbaası, 1930.
2. Ağaoğlu Əhməd bəy. Seçilmiş əsərləri (Tərtib edənlər: Əziz Mirəhmədov, Vilayət Quliyev). Bakı, "Şərqi-Qərb", 2007.
3. Cabbarlı N. Azərbaycan mühacirət nəsr. Bakı, "Elm və təhsil", 2011.
4. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı (dərslik). II hissə. Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007.
5. Mirəhmədov Ə. Əhməd bəy Ağaoğlu. Bakı, "Ərgünəş", 2014.
6. Rusca-azərbaycanca lüğət. III cild. Bakı, "Gənclik", 1989.
7. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. IV cild. Bakı, "Elm", 1987.
8. Axundov M.F. Bədii və fəlsəfi əsərləri. Bakı, "Gənclik", 1987.
9. Ağaoğlu Əhməd. Üç mədəniyyət (Elmi redaktor, ön söz və şərhlərin müəllifi V.Sultanlı). Bakı, "Mütərcim", 2006.

Shahbaz Shamioglu (Musayev)

THE IDEA OF THE WORK "IN THE COUNTRY OF FREE PEOPLE" BY AHMAD AGAOGLU AND ITS GENRE PECULIARITY

Summary

The work "In the Country of Free People" of Ahmad Bey Agaoglu has an extraordinary place in his artistic creativity in migration period. In the article it is noted that there have been no comments on the genre of this work in our literary criticism until now, researchers in most cases called it "the literary and philosophical treatise". As a result of the analysis, it was concluded that the work had been written in the philosophical narrative genre.

In the article is studied the idea and artistic features of the work and author's purpose problem. First of all is explored the problem for what purpose Ahmad Agaoglu wrote the work. In the article is paid attention to the ideas and opinions of M.F.Akhundzade (A.Agaoglu's predecessor) on the issue of freedom of society, the similarity of the glance of both writers to the problem have been observed. A.Agaoglu expressed his opinions on the present and the future of the Turkish Republic by his work "In the Country of Free People".

Шахбаз Шамьюглу (Мусаев)

**ИДЕЯ И ЖАНРОВОЕ СВОЕОБРАЗИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ
АХМЕДА АГАОГЛУ «В СТРАНЕ ВОЛЬНЫХ ЛЮДЕЙ»**

Резюме

Данное произведение занимает значительное место в творчестве Ахмед бека Агаоглу в период эмиграции. В статье отмечается, что до сего времени в нашем литературоведении не было единого мнения в связи с жанром произведения, большинство исследователей называли его «художественно-философским трактатом». В статье в результате исследований сделан вывод о том, что произведение написано в жанре философской повести.

В статье получила научное обоснование проблема идейно-художественных особенностей и цели автора произведения. Для этого в первую очередь выяснен вопрос о цели написания А. Агаоглу своего произведения. В статье также уделено внимание мыслям и высказываниям предшественника А. Агаоглу – М. Ф. Ахунцзаде по вопросу свободы общества, прослежены параллели во взглядах обоих мыслителей на эту проблему. Автор статьи в целом приходит к тому заключению, что Ахмед Агаоглу своим произведением «В стране вольных людей» в сущности выразил свои мысли, связанные с современностью и будущим Турецкого государства.